

Организација и надлежност судова у Србији 1804-1813 године

Полазну тачку у организовању судова у Србији у Првом устанку претставља скупштина старјешина у Остружници, која је одржана крајем априла 1804 године. Податке о овој значајној скупштини, која је својом одлуком о организацији судова ударила прве темеље изградњи државне власти, налазимо код тајног Карађорђевог секретара, Јанићија Ђурића, и то у његовој „Повестници“ из Карађорђевог времена. Он прича како му је Карађорђе наредио да „свим старешинама по свој Србији“ напише наређење да прикупе своју војску око турских градова и „да на исте Турке ударају“, па истовремено напомиње да је том приликом било наређено „свако окружије да пошље свога старешину у Остружницу на скупштину и на договор, и да поведу по 2 и по 3 главна човека за избор судија; јербо вознамјери одма људе добре изабрати поради судија, јербо се није могло без суда обдржавати“.¹⁾

Овај податак потврђује да се на постављању судова почело радити још првих мјесеци устанка. То потврђују, иако са извјесним размимоилажењима, и подаци које дају Лазар Арсенијевић Баталака и прота Матија Ненадовић.

Лазар Арсенијевић Баталака говори да је Карађорђе, послије повољних одлука на скупштинама у Остружници и Пећанима, писмено позвао све главније старјешине из оних крајева Србије који су већ били устали против Турака, да се са њима договори о разним стварима па, између осталог, „и о постављању судија“. Баталака нарочито наглашава како Карађорђе „није пропустио овом приликом препоручити реченим старешинама да сваки са собом поведе и по неколико најодабранијих из народа људи, из којих ће се судије изабрати моћи“.²⁾ И према подацима прота Матије Ненадовића до формирања првих судова дошло је одмах послије скупштине у Остружници.³⁾

¹⁾ Гласник Друштва Србске Словесности, св. IV, 1852, Јанићије Ђурић, Србска повестница Карађорђевог времена, стр. 149.

²⁾ Лазар Арсенијевић Баталака, Историја српског устанка, Београд 1898, стр. 135.

³⁾ Прота Матија Ненадовић, Цјелокупна дјела, издање Библиотеке српских писаца, стр. 109.

Ови подаци, које су оставили савременици и учесници Првог српског устанка, слажу се уколико помене о првим судовима везују за скупштину у Остружници и потврђују да је са стварањем првих судова у Србији отпочето одмах послје те скупштине. Али подаци протe Матије и Баталаке нијесу у свему сагласни, него дају различите податке о времену и начину постављања првих судова и судија.

Прота Матија Ненадовић, који се додуше ограничава само на Ваљевску Нахију, каже да је до формирања судова и избора судија у Ваљевској Нахији дошло одмах послје скупштине старјешина у Остружници, на основу њених одлука и без неких посебних Карађорђевих расписа. Прота Матија са стрицем Јаковом једноставно је, како изгледа према његовим подацима, послје повратка са Остружничке скупштине приступио спровођењу у живот њених одлука и на скупштини на Рељином Пољу формирао суд за Ваљевску Нахију.⁴⁾

Лазар Арсенијевић Баталака даје у том погледу нешто другачије податке. Према тим подацима, до постављања судова дошло је на скупштини у Пећанима, док су прије те скупштине извршене само неке претходне, припремне радње.⁵⁾ Он говори о постављању судија за читаву дотада побуњену Србију и каже да је Карађорђе писмено позвао све главније старјешине, па и самога Јакова Ненадовића, и препоручио им „да сваки са собом поведе и по неколико најодабранијих из народа људи из којих ће се судије изабрати моћи“.

Кад упоредимо ова два извора, намеће се питање да ли је послје скупштине у Остружници и на основу њених одлука Карађорђе заиста слао писмене наредбе старјешинама да приступе избору нахијских судова. Према подацима протe Матије није тако било, бар што се тиче Ваљевске Нахије, иако Баталака изричито каже да је Карађорђе упутио писмени позив и Јакову Ненадовићу. Ово питање је важно зато што би се његовим рјешењем установило постојање централне власти. Јер, ако је Карађорђе упутио такве писмене позиве старјешинама у којима се, осим војних, садрже и наредбе о формирању грађанских органа власти (судова), то би доказивало да Карађорђева власт ни у почетку Устанка није била искључиво војна. Нама није позната историска грађа или ма какви документовани подаци на основу којих бисмо могли расправити о овом питању. Али мислимо да у тврђењима протe Матије Ненадовића и Лазара Арсенијевића Баталаке може да се ради и о привидној противурјечности. Познато је да је прота Матија, прије скупштине старјешина Ваљевске Нахије на Рељином Пољу био подуже с Карађорђем заједно око преговора с Турцима у Земуну и око припремања и

⁴⁾ Исто, стр. 110.

⁵⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 129—140.

сдржавања скупштине у Остружници.⁶⁾ Проти Матији су, према томе, морале бити познате све тадашње војне и остале припреме, јер је он, поред Карађорђа, био један од најактивнијих организатора војних акција и органа власти у Устанку. Зато му вјероватно и нијесу била потребна посебна писмена наређења о избору судија. Кад говори о формирању првих судова, прота Матија се ограничава само на Ваљевску Нахију и његови подаци о начину формирања судова не морају да се односе на читаву тадашњу Србију, нити искључују могућност да је за неке остале нахије било онако како то говори Баталака. Посматрајући развизитак Устанка и активност Ненадовића на организовању Устанка, законодавства и органа власти можемо слободно тврдити да је Ваљевска Нахија у том погледу ишла испред осталих нахија, па је сасвим могуће да су и судови најприје основани тамо, а да је у осталим нахијама до формирања судова дошло у вријеме и на начин како то наводи Баталака. Баталакини и проте Матије Ненадовића подаци, дакле, не морају се међусобно искључивати ни у погледу времена ни начина, односно иницијативе за формирање судова. Иако још није постојало централног органа државне власти, Карађорђе, као централна војна личност („врховни вожд“), сасвим је могао разаслати писмене наредбе старјешинама, тим прије што би то долазило на основу одлука Остружничке скупштине.

Друго питање које се намеће из упоређења података Баталаке и проте Матије јесте питање да ли је свака нахија постављала посебно своје судије на скупштинама својих старјешина, или је прво постављање нахијских судија извршено одједанпут за све нахије на заједничкој скупштини нахијских старјешина.

Прота Матија каже за Ваљевску Нахију: „Ја како дођем у Бранковину, кажем моме стрицу уговор. Одма поручимо за кнеза Грбовића и за Кедића да узму од сваког села најглавнији по 4 или 5 људи, и дођу на Рељино Поље на скупштину и договор. . . Сад у скупштини кажемо да ми сваки на своју страну с војском одлазимо, нахија остаје без старешине и суда, а народу који код кућа остаје требаће суда, зато нека скупштина изабере два поштена човека, да и у Кличевцу, немачком шанцу више Ваљева, оставимо. Скупштина повиче: „Ви старешине изберите и именујте, да видимо које ви знате.“ Ми претставимо Петра Читака из Мушића, Грбовића кнежине и Јована Рабаса из села Рабаса. Сва скупштина одобри да су они поштени и прави кметови, и да им се даде власт да буду и судије.“⁷⁾

Према овим подацима избор судија за Ваљевску Нахију извршен је посебно, и то, као што видимо, на скупштини старје-

⁶⁾ Прота Матија, н. д. стр. 106—109.

⁷⁾ Исто, стр. 109—110.

шина и по 4 до 5 најглавнијих претставника села Ваљевске Нахије коју су сазвали Ненадовићи — Јаков и прота Матија — кнез Грбовић и Кедић.

Према подацима Баталаке, избор првих судија извршен је за све нахије одједанпут на заједничкој скупштини свих нахијских старјешина у Пећанима: „Сад Карађорђе, у селу Пећанима, свима овако собраним старјешинама представи шта је, по његовом знању и увиђавности нужно, за спокојство и сигурност народа и за помеђусобно његово одношење, једнога Србина према другоме у земљи; какве су потребе ратне, и како би се ове набављати могле, и шта коме од старјешина и на ком крају радити од сад пристоји. Саслушавши старјешине ова предложења Карађорђева, одмах прво приступе к избирању и постављању судија. Ово није тешко ишло, јер је сваки старјешина, у кругу своме, све људе познавао, и колико се на честитост таквих ослонити могао, баш је такве на ову скупштину са собом и довео.“^{*)}

Овај податак, дакле, говори да су нахијске старјешине поступиле по Карађорђевом наређењу и да је сваки на скупштину у Пећанима довео по неколико људи који су били постављени за прве судије. То би значило да постављање судија у нахијама није вршено на посебним нахијским скупштинама, како то тврди прота Матија за Ваљевску Нахију, него да је за све нахије извршено одједанпут на скупштини нахијских старјешина.

Ове разлике у подацима проте Матије Ненадовића и Лазара Арсенијевића Баталаке важне су, не само у погледу начина формирања првих судова, него и зато што различито приказују утицај централне власти уопште. Кроз начин формирања судова како га приказује Баталака замeтак централне институције државне власти је несумњив. Иако у Србији тада још није био формиран централни орган државне власти, Карађорђев директни утицај на војне старјешине и његово право наређење и у погледу формирања грађанских органа власти свакако значе елементе централне власти, — која још није одређена неким уставним прописом и која још увијек носи претежно, али не и искључиво војни карактер. Та средишна власт, власт врховног војска, а поред њега и његових „коменданата“ по нахијама, који су му били одговорни, није, дакле, била само војничка власт.“^{*)} Према томе, по нашем мишљењу, не би било правилно тврдити да прије оснивања Правитељствујућег совјета није било елементарна централне власти и да су нахијске старјешине били у сваком по-

^{*)} Л. А. Баталака, н. д. стр. 139.

^{*)} Др Драг. Јанковић, Историја државе и права Србије у XIX веку, Београд, 1952, стр. 12.

гледу самостални.¹⁰⁾ То, разумије се, никако не мора да значи да су тиме нахијски старјешине били апсолутно потчињени Карађорђу и да у својим границама нијесу могли дјеловати самостално на изградњи државне власти (а често и противу интереса самога Карађорђа). Такву тврдњу не би, по нашем мишљењу, могао правдати ни податак проте Матије о томе да су судије за Ваљевску Нахију посебно постављени. Ово не би било могуће из два разлога — прво, зато што се прота Матија ограничава само на Ваљевску Нахију (то не значи да је тако морало бити и за све нахије), а друго, што се ни за Ваљевску Нахију штавише и кад њеним старјешинама не би било упућено писмено наређење Карађорђа не може тврдити да су судије изабрани сасвим независно од одлука Остружничке скупштине.

Формирање ових првих судова био је саставни дио општег процеса стварања државе у Устанку и, без обзира на извјесна отступања и разлике којих је могло бити у појединим нахијама, елементи централне власти морали су на њега утицати. А то значи да су на формирање судова вршили утицај врховни вожд, централне скупштине војних старјешина и у првом реду нахијске војне и политичке старјешине, који су били претставници и носиоци власти.

Према свим подацима којима до данас располажемо може се тврдити да су, и поред извјесних елемената патриархалне народне демократичности, у постављању првих судија највећи утицај имали старјешине. То доказују подаци и проте Матије и Баталаке.

Према подацима проте Матије, скупштина на Рељином Пољу била је састављена од старјешина Ваљевске Нахије и од по 4—5 „најглавнијих“ претставника села. То значи да то није била општенародна скупштина и да прве судије није непосредно бирао народ. Па и на таквој скупштини, у којој су учествовали по неколико народних претставника, претставника села, одлучујућу ријеч у постављању судија имали су старјешине. Прота Матија, како смо већ видјели, прича како су претставници села на скупштини, на предлог старјешина да приступе избору судија, одговорили: „Ви старешине изаберите и именујте, да видимо које ви знате“ и како су примили за судије лица која су

¹⁰⁾ Стојан Новаковић, напр. не спори Карађорђевој врховној војној власт — „опште старештво у војсци није нико никад спорио Карађорђу“ (Уставно питање и закони Карађорђевог времена, Београд 1907, стр. 6). Али зато што изградњу државног апарата посматра претежно са формално-правне стране он негира елементе државне власти све до појаве Правитељствујућег совјета: „Али је то (тј. „војничка веза“ — Т. Н.) било све, и до државне се целине још није ишло (стр. 6)... Грешно би ко би у побуњеним кнежевинама замислио какво год државно јединство у коме би још недостајао само какав устав... Државне везе међу кнежевинама није било никакве“ (стр. 5).

именовали старјешине (Петра Читака и Јована Рабаса).¹¹⁾ Према томе, не би било правилно закључивати из ових података проте Матије да је сам народ бирао судије, како то чине неки аутори.¹²⁾

Подаци Баталаке у овом смислу су још недвосмисленији. Према њима, сви нахијски старјешине су добили писмено наређење од Карађорђа да на претстојећу скупштину нахијских старјешина сваки доведе по неколико најодабранијих људи из народа који ће бити постављени за судије. Тако је и поступљено и нахијски старјешине су на скупштини у Пећанима поставили судије.¹³⁾

Овим подацима потпуно одговара и тврђење Вука Караџића о каснијем начину постављања судија за нахијске судове, које је извршено 1807 године. Говорећи о избору судија, Вук у напомени истиче: „Звало се да је избирао народ, али су управо избирале старешине“.¹⁴⁾

Ми немамо довољно података на основу којих би било могуће донијети сигурније тврђење о друштвено-економском положају лица која су била постављена за прве судије. Али оно података, било посредних или непосредних, колико је о томе забиљежено и колико је нама познато, упућује нас на претпоставку да су на положај првих судија постављани у друштвеном смислу — економски и политички — уздигнутији људи. Бивши тајни секретар Карађорђев, Јанићије Ђурић, говорећи о припремама Остружничке скупштине, каже да је сваки округ требало на скупштину да пошаље по 2 до 3 „главна човека за избор судија“.¹⁵⁾ Сасвим слично овоме је тврђење Баталаке о припремама скупштине у Пећанима гдје се каже да је Карађорђе препоручио старјешинама да за избор судија доведу на скупштину „по неколико најодабранијих људи“.¹⁶⁾ Овим тврђењима одговарају и сви подаци који су забиљежени о личностима које су постављене за прве судије. Таквих података имамо за два суда, и то за Ваљевску и за Крагујевачку Нахију, а односе се на три судије — два за ваљевски и једног за крагујевачки суд. У ваљевски суд, као што смо већ видјели, старјешине су поставили раније кметове: Петра Читака и Јована Рабаса.¹⁷⁾ За једнога од судија у

¹¹⁾ Прота Матија, н. д. стр. 110.

¹²⁾ Тако напр. др Владимир Николић тврди да се из приповиједања проте Матије Ненадовића види „да је избор судија извршен у нахијским скупштинама и да је народ судије сам бирао“ (Архив за правне и друштвене науке, год. V, књ. IX св. 3 од 25 априла 1910, стр. 173).

¹³⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 139.

¹⁴⁾ В. Ст. Караџић, Скупљени историски и етнографски списи, књига I, Београд 1898, стр. 67, напомена 7.

¹⁵⁾ Гласник Друштва Србске Словесности, св. IV, 1852, стр. 149.

¹⁶⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 135 и 139.

¹⁷⁾ Прота Матија, н. д. стр. 110.

крагујевачком суду био је постављен Теодосије Маричевић. Он је био трговац из села Орашца и, како то Баталака нарочито истиче, „стањем и познанством у народу, као трговац, здраво прочувен и почитован био“.¹⁸⁾ Из других података дознајемо да је Теодосије Маричевић истовремено био кнез и да је чак радио да помоћу Турака „обали буну Карађорђеву и да умири народ, па да он буде старешина“.¹⁹⁾

Кад горње податке посматрамо још и у склопу с основним снагама — носиоцима револуције и политичким руководиоцима Устанка, онда би са више сигурности могли претпоставити да су, као и у свим другим политичким и државним институцијама саставним у Првом српском устанку, и у судовима преовлађивали имовински уздигнутији елементи тадашњег српског друштва.²⁰⁾ А то значи да је процес изградње судских институција, штавише и у његовој почетној фази, био саставни дио општег процеса изградње државне власти и да је у свему одговарао друштвено-економском и политичком карактеру револуције.

Први судови били су, изгледа, састављени од два члана. То се закључује из података прота Матије који изричито каже да је на скупштини у Пећанима било предложено да се за суд изабере два човјека. Из истих података дознајемо да су суду били додијељени неколико пандура и један свештеник.²¹⁾ Пандури су, према овим подацима, били додијељени „да начине колебе и апс“, па би према смислу текста изгледало да су они судовима били додијељени само привремено, тј. само док изграде колибе и тамнице. Али је, ипак, много вјероватније да су пандури били додијељени као стални помоћни и извршни орган суда, који је истовремено чувао и затворенике. Свештеник је, поред чисто свештеничких дужности („да начине капелу макар ода шта да онде службу служе и бога за војинство моле“), вршио послове судског писара — „да узму једног попа од бранковичке цркве за писара“.²²⁾ Према подацима које, дакле, имамо за ва-

¹⁸⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 139—140.

¹⁹⁾ Гласник Друштва Србске Словесности, св. II, 1849, стр. 263.

²⁰⁾ Вук Караџић потврђује да су познати трговци били Карађорђе: Тома Тркић, Никола Чаркаџија и Стефан Живковић (Скупљени историјски и етнографски списи, књ. I, стр. 12, 13 и 19); прота Матија у својим Мемоарима то исто потврђује за своју породицу. Познати трговац био је и Младен Милошковић, што се види из причања Гаје Пантелића (Гласник Друштва Србске Словесности, св. II, 1849, стр. 255—256). Да су одлучујући утицај у Првом устанку имали трговци и сеоски богаташи, потврђује и прота Матија (н. д. стр. 333).

²¹⁾ На једном мјесту у Мемоарима (стр. 110—111) и у „Правитељствујушчем совјету“ (стр. 232) прота Матија каже да су суду Ваљевске Нахије били додијељени два пандура, док на другом мјесту („Кратке записке“ — власти у кнежини, — стр. 335) каже да му је било додијељено три пандура.

²²⁾ Прота Матија, н. д. стр. 335.

љевски суд, први судови били су састављени од два члана — судије, једног писара и одређеног броја пандура.

Што се тиче надлежности првих судова по нахијама, она, како изгледа, није била утврђена, али се ипак види да ти судови нијесу могли пресуђивати све спорове. Прота Матија говори о надлежности ваљевског суда и каже: „Мање кривице оставимо на чисту совест судијама, и по обичају нашем, а што баш не могу нека нама на Врачар шаљу“.²³⁾

У свом податку пада у првом реду у очи ријеч кривица, што би се могло тумачити као да је надлежност ових судова обухватала искључиво „кривице“, тј. само спорове кривичне природе. Мислимо да овакво схватање не би било оправдано. Иако немамо података о судској пракси тога периода, мислимо да овим судовима није била изузета надлежност и по споровима који нијесу били кривичне природе. На ово мишљење нас наводи каснија судска пракса, у првом реду магистрата, из које се види да су у многим грађанско-правним споровима судови примјењивали кривичне санкције, што значи да се радило о мијешању, а често и о идентификовању кривичних и приватно-правних одговорности.²⁴⁾ Зато је, по нашем мишљењу, врло вјероватно да се и код протe Матије ради о погрешном називању свих врста спорова „кривицама“. Према томе највјероватније је да су у надлежност ових првих судова спадали мањи спорови свих врста, а не само мање кривице.

Према неким подацима, из надлежности ових првих судова биле су, изгледа потпуно, изузете све војне и политичке ствари. За војне ствари били су надлежни војни старјешине и у послове те врсте нијесу се могли мијешати никакви други органи власти, нити судови.

У надлежност ових првих нахијских судова, према подацима протe Матије Ненадовића, спадали су, дакле, само мањи спорови. Према чему је, и да ли је уопште била одређена висина спора до које су ови судови могли пресуђивати, није нигдје наглашено. Из текста протe Матије да се закључити да судска надлежност ничим није била одређена, него да је, како се види из цитираног мјеста код протe Матије, била препуштена знању и савјести судија. Према томе, спорови, које нахијски судови нијесу могли ријешити, упућивани су војним старјешинама нахија.

²³⁾ Исто, стр. 334—335.

²⁴⁾ Таквих података налази се у предметима Протокола Шабачког магистрата. Гласник СУД 2-ти одјељак, књ. I. Београд 1868.

Из овога податка др. Владимир Николић претпоставља да је логор на Врачару био нека врста апелационог и касационог суда.²⁶⁾

Осим за чисто судске послове, нахијски судови су били надлежни још и за одржавање и обезбјеђивање реда и мира у нахији послџе одласка војске ради ослобођења Београда и неких других градова.²⁶⁾ То значи да су дјелимично вршили полициско-управну службу. Поред наведених дужности, нахијски судови су се старали и о прибирању државних прихода, односно прихода за исхрану војске. Мита Петровић наводи одлуке Смедеревске скупштине, које су донесене крајем децембра 1805 г. Неке од тих одлука односе се и на прикупљање пореза, па се из њих види да је тај посао био повјерен нахијским судовима.²⁷⁾ Порез се купио у натури (зв. десетак, тј. свака десета ока кукуруза, пшенице, јечма, овса, ражи, пасуља и сочива), а прибирали су га по селима сеоски кметови и предавали га нахијским старјешинама и судовима. Нахијски судови били су обавезни, поред старања о прикупљању, да воде евиденцију о примању и издавању производа, о чему су на крају године подносили спискове и рачуне на преглед Правитељствујушчем совјету. Надлежност судова за прибирање ове врсте пореза (десетак) задржала се, са неким измјенама, све до краја српске државе из Првог устанка. Према томе, први судови нијесу били искључиво судски органи. Они су били истовремено и административно-управни органи власти.

У првој етапи није дошло до формирања судова на читавој територији Србије, јер тих првих мјесеци Устанка још није било дошло до ослобођења читаве Србије. Њих није било у још неослобођеним крајевима, а није сасвим сигурно ни да су судови формирани у свим ослобођеним нахијама, јер Баталака на једном мјесту каже да су на скупштини у Пећанима „понегдје постављене судије“.²⁸⁾

Први судови нијесу одмах стекли пуну афирмацију, нити показали неку обилату праксу. То доказују подаци Баталаке, који у својој Историји српског устанка каже: „Видили смо да су на овој скупштини (тј. на скупштини у Пећанима — Т. Н.) по негде и постављене судије, али то постављање, у самом почетку, и за време беспрестаног ратовања, које је главна ствар

²⁶⁾ Др Владимир Николић, Законик Матије Ненадовића, Архив за правне и друштвене науке, год. V, књ. IX, св. III, од 29 априла 1910, стр. 174.

²⁶⁾ Алекса С. Јовановић, Судови и власти Карађорђевог доба, Архив за правне и друштвене науке, год. III, књ. V, св. 1,25 фебруара 1908, стр. 10.

²⁷⁾ Мита Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842; Београд, 1901, стр. 76.

²⁸⁾ Ј. А. Баталака, н. д. стр. 360.

тада и била, није ни жељи Карађорђевој, ни правој потреби народа удовлетворавало“.²⁸⁾

Свакако, разлог недовољног учвршћења судова у почетку не треба тражити у немогућности афирмације државне власти уопште. Томе су били сасвим други разлози, а у првом реду преовлађујући утицај војних старјешина, који су због ратних прилика природно морали имати изузетно важан значај. Војне старјешине су и последице формирања судова остали још извјесно вријеме ауторитативнији органи власти од судова. То напомиње и сам Баталака: „Истина да су се овом приликом студије на неки начин поистостављале, али народ, или боље рећи људи, који су имали један на другога што тужити се, држали су: да су старјешине власније од судија, па су зато опет старјешинама на тужбу одлазили. И тако ове судије, готово су сад, у почетку, беспослене биле“.²⁹⁾ Осим утицаја војних старјешина, на дјелатност судова у почетку је знатно утицао и Правитељствујушчи совјет који је формиран последице оснивања првих судова (августа 1805 године). Иако је у почетку био замишљен као највиши орган власти у земљи, Совјет се у почетку свео углавном на судску институцију. Совјет је за неколико година, односно све до 1808, пресуђивао све врсте спорова за које су му се обраћале странке, и тако је, великим дијелом, ограничавао судску дјелатност нахијских судова.³¹⁾

Стварање првих нахијских судова претставља једну од најзначајнијих фаза у процесу организовања нове државне власти у ослобођеној Србији. Без обзира на то што су ови судови у почетку остали недовољно развијени, недовољно учвршћени и што су, и поред њиховог постојања, судску функцију још увијек вршили други органи власти и друге институције, они су значајни по томе што претстављају прве грађанске органе власти нове државе. Иако су, како каже Баталака, војне старјешине остали још увијек „власније“ у очима народа од судија, иако су војни старјешине и у самим судовима увијек имали јак утицај, дјелатност редовних судова, иако ограничена и недовољно плодна, свакако је неоспорна. А и без обзира на интензитет, ширину и самосталност њихове дјелатности, ови судови морају бити значајни, јер претстављају прве органе у изградњи државног апарата.

О даљем раду на организовању судова до 1807 г. остало је сасвим мало података. То су неколико података које су забиљежили прота Матија, Вук Караџић и Баталака. Из свих тих података дознајемо углавном само толико да су се питањем орга-

²⁸⁾ Исто, стр. 360—361.

²⁹⁾ Исто, стр. 140.

³¹⁾ Вук Ст. Караџић, н. д. стр. 63: „Тако је совјет у Вољавчи и Богдаваћи за она неколика мјесеца само судио, ако му је ко на суд дошао.“

низације судова у периоду од 1805—1807 године бавили и скупштине старјешина и Правитељствујушчи совјет и да је у том погледу било резултата. Али сви ти подаци нијесу довољни да дају ни приближно потпунију слику тога рада.

Напомињући да судови у почетку нијесу били постављени на читавој територији, као и чињеницу да су у почетку судије „готово... беспослене биле“, Баталака саопштава да је питање организације судова остало активан проблем свих наредних скупштина: „Зато се је свагда до сад, на свим скупштинама, све једнако о васпоставлењу судова и говорило, и поговарало“.⁸²⁾ Сличне податке налазимо и код проте Матије. Он напомиње како је Правитељствујушчи совјет био предузео неке мјере на организовању судова одмах послје његовог оснивања, тј. још док је био смјештен у манастиру Вољавчи и да је са тим пословима наставио пошто се преселио у манастир Боговађу: „Сад наставимо радити, што смо у Вољавчи почели, тј. пишемо у сваку нахију: да сакупе општу скупштину од нахије, војене поглаваре, попове, калуђере, буљубаше, и од села по 3—4 и 6 људи, и да између себе изберу по три најразумнија и најбогобојажљивија, и који су у народу као правдољупци познати, и да их закуне скупштина: да ће они у магистрату (sic!) седети, и свакоме без разлике беспристрасно и безлицемерно, по садашњем обичају, засад, и по чистој својој совјести, судити... и то да буде одма испуњено“.⁸³⁾

Из цитираног податка проте Матије јасно се види да је Правитељствујушчи совјет у овом периоду предузимао даље мјере, тј. наставио рад Остружничке и Пећанске скупштине на организацији судова. Прота Матија изричито наглашава да је Совјет у том погледу имао и успјеха, јер у наставку текста каже: „и магистрати се поставе засад тако, док се Совет са г. Ђорђем постара и друге уредбе пошље“.

Међутим, ипак није јасно све оно што је садржано у наведеним подацима.

Из података проте Матије и Баталаке намећу се у првом реду два питања. Остаје, наиме, нејасно да ли је овај рад био допуна и наставак спровођења у живот одлука Остружничке и Пећанске скупштине од априла 1804 г., који је ишао на то да се поставе судови у оним нахијама у којима раније нијесу били изабрани судије, или се, пак, радило овога пута о поновном избору судија за све нахије.

Према подацима Баталаке, а и из логичног смисла података проте Матије, прије би се дало закључити да се радило о

⁸²⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 361.

⁸³⁾ Прота Матија, н. д. стр. 231—232.

првоне, тј. да је то била допуна и избор судија за накнадно ослобођене нахије. Али се код протe Матије види да се ови судови, иако не у принципу, ипак разликују од првих судова. Они су били састављени од три члана — судије и једног свештеника — писара. Осим тога прота Матија у подацима на овом мјесту идентификује нахијске судове и магистрате. То се види по томе што он први нахијски суд за Ваљевски округ, који је постављен на Рељином Пољу назива магистратом: „У Ваљеву је сушествовао магистрат јоште од 1804 године од првих дана маја. Најпремо од ове нахије саставили на Рељину Пољу скупштину, одредили Петра Читака из Мушића, Јована Рабаса и попа Мату из цркве бранковичке . . . и дали смо им два пандура. И кад смо у Ваљеву поставили маџистрат онда смо с војском отишли на Врачар.“²⁴⁾ То несумњиво доказује да тада још нијесу били раздвојени нахијски судови и магистрати.

У нашој историографији има аутора који у дјелатности Правитељствујушћег совјета на организацији судова у овом периоду виде почетке формирања врховног суда за ослобођену Србију. Они у томе виде избор првих земаљских судија. Тако на примјер Алекса Јовановић у наведеном чланку каже: „Из Боговађе је Савет наредио сазиве нахијских скупштина за изборе првих земаљских судија који су полагали заклетву да ће праведно судити.“²⁵⁾

Подаци протe Матије не дају основ оваквом закључку, јер прота, као што се види из наведеног цитата, говори да је Совјет тада приступио избору судија за поједине нахије, а не за земаљске судове. Правитељствујушчи совјет, како се дознаје из података Вука Караџића, могао је тада радити на попуњавању својих чланова са претставницима оних нахија које до тада нијесу имале свога претставника у Совјету. Иако је Совјет тада вршио судску функцију, он ни као тијело у цјелини, није претстављао формирану врховну судску институцију, а ни у свом саставу још није имао неку сличну посебну институцију. Због тога се у овом периоду не може говорити о стварним врховним судским органима — земаљским судијама, иако ће касније у Совјету понићи судска институција. Чланови Совјета могу се само сматрати зачетком таквог органа.

Даљи податак, исто тако недовољан, о раду Правитељствујушћег совјета на организацији судова прије 1807 год. даје Вук Караџић. Он даје драгоцјен, али нажалост сасвим кратак податак да је Совјет, последије преласка у Смедерево, доставио свим

²⁴⁾ Миленко Вукићевић, Судови и њихово уређење за време устанка од 1804—1813 године, Полициски гласник, 1905.

²⁵⁾ Алекса С. Јовановић, н. д. стр. 8.

нахијама неке прописе („кратке уредбе“) о томе „како ваља судити“. ³⁶⁾

Из овог податка може се дознати дакле, само толико да је Правитељствујушчи совјет у периоду до краја 1807 год., тј. док је био у Смедереву, издао неке прописе који су били намијењени нахијским судовима. Сама та чињеница је веома значајна. Али од тих прописа није сачуван ни један, па је заиста немогуће утврдити да ли су се они односили на унутрашњу организацију и устројство судова, или су то били правни прописи који су регулисали нека питања друштвених односа и на основу којих је требало да судови пресуђују односне врсте спорова.

Према свему наведеноме, не би се могао прихватити закључак М. Вукићевића да је током 1806 године престао рад на уређењу судова. ³⁷⁾ Тај рад је свакако био нешто успорен услед бројних војних акција и сукоба с Турцима, али није сасвим престао. Напротив, у овом периоду је дошло до врло значајних резултата у том погледу. Тако је крајем 1806 године, једним дијелом заостатком неких старијих судских институција, а другим дијелом организацијом нових судова, у Србији већ постојао извјестан судски систем који се састојао од нижих и виших судских институција. ³⁸⁾ Уз судове који су организовани у процесу изградње државне власти задржали су се и неки стари судски органи. То су били сеоски судови (који су били састављени од сеоског старјешине и одређеног броја кметова), и кнежински судови (састављени по истом принципу од средских старјешина и њихових помоћника). Ови судови били су углавном помоћни судски органи.

Треба нагласити да је у периоду о коме смо досада говорили, дошло до извјесних зачетака врховних судских органа. То су били чланови Правитељствујушчег совјета од којих ће касније бити формиран Велики вилајетски суд. Они су у почетку претежно обављали судске послове. Међутим, ипак ове органе не можемо сматрати као посебно, организовано врховно судско тијело. Ово напомињемо зато што у досадашњој историографији има таквих мишљења да је Правитељствујушчи со-

³⁶⁾ Вук Ст. Карацић, н. д. стр. 67.

³⁷⁾ Миленко Вукићевић, н. д.

³⁸⁾ Алекса Јовановић наводи неке одлуке народног збора од 25 априла 1806 године у граду Кличевцу код Ваљева. Према тим подацима степени судских органа били су следећи: „Прво да суди кнез сеоски. Што кнез сеоски судити не може, да суди велики кнез. Што, пак, велики кнез пресудити не може, да пошаље коменданту од нахије. Што пак и комендант од нахије судити не може да прати у Синод — Велики Суд и ту ће се свакоме судити и пресудити“ (н. д. стр. 12). Јовановић не наводи извор ових података, па зато у њих не можемо бити потпуно сигурни. Ово тим мање што се у њима потпуно прелази преко нахијских судова за које смо сигурни да су тада постојали.

вјет био још од почетка организован на принципу попечитељства и да је у њему била организована посебна врховна правосудна служба. Тако напр. тврди Алекса С. Јовановић, који у већ поменутом раду каже: „Установљени Савет, који се у прво доба звао Синод, састављен је био из дванаест чланова, представника тадашњих нахија, и по устројству је колегијално бирао из своје средине председника... и шест попечитеља... Попечитељ је правосуђа водио надзор над судским пословима, и као велики вилаетски судија расправљао кривице, које су доносиле смртну казну“.³⁹⁾ Јовановић се овдје очито придржава предлога (пројекта) Божидара Грујовића о установљењу Правитељствујушег совјета, који је заиста предвиђао овакву организацију Совјета. Али је познато да тај пројект Грујовића није примијењен и да Совјет оснивањем на скупштини у Борку није добио онакву организациону форму какву је био предвидио Грујовић и остали оснивачи. Зато се све до скупштине крајем новембра 1808 године не може говорити о посебном врховном органу правосуђа. Али се чланови Совјета, који су вршили судску функцију могу зато сматрати зачезима тога органа, јер је новим устројством државне власти, које је извршено прво уставним актом од новембра 1808 а затим потпуно Указом од 11 јануара 1811 године у Совјету формиран Велики суд.

Даљи рад на организацији судова настављен је 1807 године. Из овога периода сачуван је један пројект устава који је саставио Родофиникин и који је садржавао и неке прописе о судовима.⁴⁰⁾ Али тај предлог устава није одобрен од руске владе, нити је спровођен у дјело.

Послије успјешног ратовања Србије против Турака и послије закључења примирја између Русије и Турске (у Слобозији), које се једним дијелом односило и на Србију, дошло је до нешто организованијег рада на уређењу судова. Вук Караџић даје неке податке о раду Совјета на уређењу судова крајем 1807 год. Он говори како је Совјет крајем 1807 године расписао по свим нахијама наређење о формирању „правих“ судова по нахијама. Судови који су тада формиран по нахијама били су састављени од претсједника, два члана и једног судског писара.⁴¹⁾ Према овим подацима, судије није бирао народ, него су их постављали старјешине. Писаре, уколико их нахије нијесу могле обезбиједити, био је дужан да „пронађе“ Совјет. Ови чланови суда добили су утврђену годишњу плату, и то претсједник суда 400 гроша, а чланови суда и судски писар (секретар) по 300 гроша.

³⁹⁾ Алекса С. Јовановић, н. д. стр. 7.

⁴⁰⁾ Ст. Новаковић, н. д. стр. 26—29.

⁴¹⁾ Вук Ст. Караџић, н. д. стр. 67.

Овом новом организацијом било је предвиђено да по жалбама на одлуке нахијских судова рјешава Правитељствујушчи совјет.

Значајне податке о оснивању судова у овом периоду прикупио је Миленко Вукићевић из „Moniteur“-а који је објавио неколико чланака о Србији из тога времена. Из тих података видимо да је 1807 године дошло до оснивања посебних варошких судова — магистрата. Ти подаци истовремено говоре да је нешто рађено и на организацији сеоских судова. Вукићевић наводи вијест из једног од бројева „Moniteur“-а у којему стоји да ће се „по новом уређењу установити у Београду и по другим варошима у Србији по један суд, у коме ће претседавати управник дотичне вароши. Биће судова и по селима. Ова судска места моћи ће да заузму само она лица, која су служила у војсци, као официри и подофицири а знају читати и писати... И чим су се пријавили писмени људи, 25 и 26 децембра 1807 наименовани су чланови судова по варошима и селима, а 28 децембра Управни Савет је послао свим судовима упутства којих ће се придржавати у правним и политичким питањима.“⁴²) У броју 61 из 1808 године „Moniteur“, како то тврди Вукићевић, саопштава да су сва лица, која су била наименована за судије, упућена првих дана јануара 1808 године на одређене дужности

Као што видимо, крајем 1807 године дошло је до образовања посебних судова у варошима. То значи да се варошки судови сада, по правилу, одвајају од нахијских, што раније није био случај.

Према свим овим подацима могли би отприлике претставити систем судства у Србији 1807 год. У том систему се, према свим изгледима, радило о три врсте судова и то: прво, нижих, помоћних судова у које су долазили сеоски и кнежински судови; друго, редовних, или, како их Вук Караџић назива, „правих“ судова у које долази нахијски судови, и треће, посебних судова, претежно за трговачке послове, у које долазе варошки судови (магистрати). Осим тога, Правитељствујушчи совјет се још јаче учврстио као врховна судска институција, којој је сваки грађанин имао право жалбе на одлуку наведених судова. Посебно у односу на редовне, нахијске судове, Совјет је био другостепена судска инстанција.

Оваква организација судства остала је и у току 1808 године. Њу, са извјесним отстапањима потврђује и Родофиникин у свом службеном извјештају Прозоровском од 9 новембра 1808 године. У том извјештају Родофиникин саопштава да у Србији постоје сеоски, кнежински (срески) и нахијски судови, истичући

⁴²) Миленко Вукићевић, н. д. стр. 299.

да је Правитељствујушчи совјет врховна судска институција.⁴³⁾ Родофиникин, дакле, не урачунава магистрате за које се не може сумњати да су постајали током 1808 године, јер имамо сигурне податке о њиховој дјелатности (из Протокола Шабачког магистрата види се да је он почео с регистровањем предмета 1 априла 1808 године). Ови подаци Родофиникина, бар уколико се односе на нахијске судове, друкчије приказују и њихову структуру. Он наводи да су сеоски судови били састављени од једног свештеника, кнеза или сеоског старјешине и два до три кмета које бирају сељаци. Кнежински (срески) суд сачињавали су по њему, кнез одјељења (?), два до три кмета и свештенички намјесник. За нахијске судове каже да су их сачињавали нахијски старјешина, кнез, три или четири кмета и један свештеник, свештенички намјесник или протопоп. Колико су ови подаци о структури помоћних судских институција — сеоских и кнежинских судија — тачни, не може се утврдити (а њихова структура би могла бити таква или слична) али уколико се тичу нахијских судова, они свакако не одговарају вјеродостојним подацима. Вукови подаци се морају сматрати тачнијим зато што потпуно одговарају начину постављања и структури ранијих судова.

Према подацима које даје „Moniteur“, а које наводи Миленко Вукићевић, Правитељствујушчи совјет је крајем децембра 1807 године разаслао свим нахијским судовима упутства којих су се морали придржавати у рјешавању појединих правних и политичких питања. Међутим, још увијек није била строго разграничена ни територијална ни стварна надлежност судова. То се нарочито јасно да примијетити из односа нахијских судова и магистрата.

Територијално разграничење надлежности између нахијских судова и магистрата није било строго одређено. Магистрати нијесу обављали судску функцију искључиво у градовима, него и ван њих, на цјелокупној територији одређене нахије. То нам потврђују неки подаци из Протокола Шабачког магистрата.⁴⁴⁾ На основу истих података сасвим јасно се да закључити да није била утврђена ни стварна надлежност судова. Магистрати су пресуђивали и спорове који по природи нијесу били трговачког карактера и који би свакако спадали у надлежност редовних грађанских судова и то како приватно-правне тако и кривичне врсте. И то потврђују подаци из Протокола Шабачког магистрата. Из регистрованих предмета Шабачког магистрата види се да је овај магистрат вршио најразличитију судску дјелатност. Он је вршио поравнања и доносио пресуде по кривичним споровима

⁴³⁾ Исто, стр. 307.

⁴⁴⁾ Протокол Шабачког магистрата, в. напр. предмете бр. 18, 52, 78, 93, 182, 143, 152, 155, 158, 163, 164, 166, 170, 178, 189, 191, 202, 222, 277 итд.

(крађи, отмици, пијанству, непокорности властима, кажњавао преступе и доносио пресуде за тежа кривична дјела). Исто тако, магистрат је пресуђивао или вршио поравнања по приватно-правним споровима и доносио одлуке у ванпарничним предметима (о аманетима, усиновљењу, о приватно-правним потраживањима, о споровима око баштина, о продајама кућа и земаља, о диоби и наслједству, брачне и породичне спорове и остале грађанске спорове).

Ни у овом периоду не може се говорити о потпуном учвршћењу судова. Из једног расписа Правитељствујућег совјета од 10 септембра 1808 године, који је био упућен Шабачкој, Ваљевској, Зворничкој и Ужичкој нахији дознајемо двије ствари, и то: прво, да судови још нијесу били свуда формирани и друго, да ни формирани судови још нијесу били стекли довољну афирмацију. У том распису Совјет посебно наглашава мјеста у којима постоје судови, из чега свакако произилази да судови, бар што се тиче магистрата, још нијесу били формирани у свим оним мјестима у којима је требало да постоје. Из овога расписа истовремено се види да је афирмацију судова још увијек ометала самовоља појединих старјешина и да је Совјет „у договору с господином Ђорђем и с господином генералом“ морао интервенисати, сбуждавати старјешине и уздизати ауторитет судовима. Старјешине су често још увијек судили, кажњавали на свој начин, па и убијали људе, не осврћући се на судове, па је Совјет у том распису донио изричиту забрану у том правцу: „Старјешинама пак свима објављује се, да се ниједан усудио није човека без суда убити, окром хајдука, који се одметнуо, а други, макар што да скриви, да се преда суду.“⁴⁵⁾ Совјет у тој наредби нарочито инсистира да обезбиједи несметани рад судовима: „У којим местима магистрат има да се нико усудио није том на пут стати“. Колико је судове било потребно обезбиједити од самовлашћа и утицаја оваквих старјешина, напомиње и сам Вук Караџић, који истиче да су судови од 1808 године добили одобрење да могу позивати на одговорност, на основу тужбе и самога војводу.⁴⁶⁾ То исто потврђује и овај распис у којему стоји сљедеће саопштење: „И вилајету целом објављујемо и свом народу да сваки коме је год од свог старијег, буљубаше, бимбаше, илити коменданта криво или нешто тешко, да слободно и без сваког страха господару Павлу Поповићу каже, и да увјерен буде да ће му се по правди судити, и ако устмено казати не сме, а он да преда њему писмено.“ С друге стране, овај пропис истовремено настоји да учврсти судове и преко напомене судијама да и они сами морају одговарати својим позивима и дужностима: „Они људи који

⁴⁵⁾ Ст. Новаковић, н. д. стр. 122.

⁴⁶⁾ Вук Ст. Караџић, н. д. стр. 67.

су у магистрату под заклетвом, да суде по правди по совести својој — да им нико на пут не стаје.“

Нарочито инсистирање на организацији и учвршћењу судова наступа са формално-правним установљењем врховне власти и признањем Карађорђа за „сербског предводитеља“ уставним актом од 14 децембра 1808 године. Овим уставним актом установљен је Велики суд за Србију. Он је постао првостепена судска институција за нека кривична дјела, док је у односу на редовне, нахијске судове претстављао другостепену судску институцију.

Одмах послије формално-правног разграничења власти између Карађорђа и Правитељствујушћег совјета⁴⁵⁾ услиједили су расписи Правитељствујушћег совјета за формирање нових судова. Сачувано је једно „Урежденије“ за суд вароши Ваљева и Ваљевске Нахије од 1 јануара 1809 год.⁴⁶⁾ Овај акт Правитељствујушћег совјета даје далеко детаљније податке о судовима и на основу њега се могу установити многе ствари које се односе на начин њиховог формирања, структуру, судски поступак итд. Зато што су, вјероватно, и осталим нахијама упућена слична „Урежденија“, могли бисмо на основу овога акта о организацији ваљевског суда претставити структуру и начин пословања свих судова из тога доба.

Прије свега, у образовању судова овога пута карактеристичан је начин постављања судија. Док се у ранијим фазама радило о избору судија уз заиста знатније или одлучујуће учешће локалних и нахијских старјешина, овога пута је потпуно примјењен принцип непосредног наименовања судија од стране Правитељствујушћег совјета. Посматран у склопу општег државног система, који је у овој фази постао далеко изграђенији и чији су поједини органи, у првом реду врховни, почели да добијају, или већ добили, и формално-правну потврду, овај начин постављања судија је сасвим природан и одговарао је потпуно апсолутистичком облику владавине који се развијао у Србији. Ови судови били су састављени од четири члана, од којих је један вршио дужност „најстаријег лица“, дакле претсједника суда (тамо се назива „судцем“). Четврти члан, који је наименован приликом постављања ових судија, вршио је послове секретара. Интересантно је да је секретар у овом суду у извјесним случајевима могао имати посебна овлашћења. Он је поменутом уредбом био стварно изједначен са осталим члановима суда — „ова четири наименовати образа свагда и за свашто у једном согласију да буду“ (члан 1 „Урежденија“). У извјесним условима уредба до-

⁴⁵⁾ Овим уставним актом чланови Совјета и остали старјешине признали су Карађорђа за „сербског предводитеља“, а Карађорђе Совјет за врховни суд; све је то било предвиђено чл. 1 Устава.

⁴⁶⁾ У цјелости објављено код Ст. Новаковића, н. д. стр. 125—127.

пушта могућност да секретар има и одлучујућу ријеч: „Но будући да нова одређена господа сударци у почетку уредбама вештинису, то дозвољава се поменутому секретару реч за ползу обшчества и доброга реда држати“ (чл. 2). Иначе се изричито напомиње да само претсједник, или поједини од судија са секретаром не претставља суд, „но сви заједно чине једно тело“ (чл. 12).

Уредба установљава радно вријеме и мјесто судског пословања (како саслушавања странака тако и суђења и доношења пресуда): „Дом судејски да се одредјели гди ће се сваки дан судити; суд пак сваки дан на уречени сат да се отвара и затвара... свака тужба тужитеља да се у канцеларији саслушава, а што се год кому судило буде, нека све преко канцеларије иде“ (чл. 2). Уредба приморава судове на одређено и уредно писмено вођење и потписивање свих судских списа и на одређени начин објављивања пресуде. Сваки судски спис морали су потписивати „најстарији образ“ (претсједник) и секретар. Ниједан спис без уредног потписа претсједника и секретара није се више могао сматрати вјеродостојним (чл. 12).

По овој уредби судови су могли примјењивати три врсте казни: новчану казну, затвор и тјелесну казну батинањем. Интересантно је, у погледу примјене ових казни, напоменути да је тјелесна казна (батинање) зависила „од разлике људи“, и кретала се од 25 до 50 батина („на бијењу веће каштиге да не буде“). Тиме је, као што се види, била укинута ранија казна „трчање шибе“ која се кретала чак и до убиства осуђенога (тзв. „мртва шиба“). Сасвим карактеристичан је један пропис из ове уредбе који уопште забрањује примјену тјелесне казне над неким припадницима владајуће класе и то над „чесним кметовима“, буљубашама и трговцима (чл. 6). Над оваквим лицима допуштено је било примјењивати само новчану казну и затвор, а тјелесна казна батинања могла је бити примјењена тек кад се по трећи пут понови кривично дјело.

У овој уредби су садржани извјесни прописи о надлежности судова и судској постепености. Надлежност, додуше, није детаљно утврђена. Уредба само забрањује нахијским судовима да суде по оним кривичним дјелима која повлаче смртну казну (у првом реду се то односи на кривично дјело убиства). Таква кривична дјела могао је судити и у првој инстанцији само „врховни предводител“ или Правитељствујушчи совјет. Судови су били обавезни да такве предмете доставе на суђење поменутиим органима. Изгледа према томе да су ови судови могли судити по свим осталим споровима како кривичне тако и приватно-правне природе.

Према томе, ови судови су били редовни првостепени судови за све приватно-правне и кривичне спорове (изузев убиства). Совјет, који је уставом од 1808 био признат као велики суд,

био је првостепена судска инстанца за кривична дјела убиства и за политичка и кривична дјела која почине старјешине. У осталим кривичним и приватно-правним споровима он је био другостепени суд.“⁴⁹⁾

Не мање значајни у погледу сређивања судских послова су и прописи уредбе који се односе на судску постепеност. Посебним чланом (чл. 10) ове уредбе забрањује се странкама да се директно обраћају Великом суду прије него им за тај спор пресуди Ваљевски суд. И уопште је било забрањено директно обраћање Великом суду. Било да се радило о достављању предмета који су били изузети из надлежности нахијског суда (напр. за убиство), било да се радило о жалбама на одлуке нахијског суда, странка је могла да се обраћа Великом суду само преко нахијског суда. За расправе у вриједности испод 100 гроша забрањено је било уопште обраћати се Великом суду.

Овом Уредбом по први пут је званично уведена и утврђена судска такса. Чланом 7 Уредбе установљена је судска такса од 3% вриједности спора или износа казне „од свакога решенија Суда буд каква сума пара, био какви миљак или какво животно, да се има свака таква вешч проценити и по три гроша на сто од кривца који буде узимати... такоже и од каштиге на парама приход касе“. Приходи од судских такса морали су се остављати у касу, о чему Уредба предвиђа и наређује „да се формално протокол држи“. Уредба доноси строге прописе о књижењу прихода од такса и прописује „што се нечистоће протокола тичало буде, цевалиће писар, а за пресуђивање судије“. Осим од спорова, судовима је било наређено да убирају таксу у износу од десет пара за издавање пасоша. Ови приходи од издавања пасоша били су Уредбом додијељени секретару суда.

Судовима су додијељени помоћни извршни органи, које су зачињавали девет пандура. Шест пандура било је обавезано да судовима обезбиједи нахијски старјешина. За остала три пандура морала је да се стара варошка управа. Пандури нијесу имали плате него су добијали „таин из беглука“. За ову службу породице пандура биле су ослобођене „од свих прочих кулука кромје војне“ (чл. 8).

Из свега овога видимо да су нахијски судови из 1809 године на основу ове Уредбе постали далеко уређеније и организованије судске институције. Међутим ни овом Уредбом судови нијесу ограничени само на судску дјелатност. Неколико прописа Уредбе утврђују и вансудску надлежност. Тако напр. по чл. 9 Ваљевски суд је био приморан да нарочито пази на разбијање, протјеривање и уништење хајдучије, шпијуна и осталих политичких непријатеља. Истим чланом дато је у надлежност судо-

⁴⁹⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 361.

вима и старање о издавању пасоша свим становницима који путују даље од пет сати од вароши. Истовремено су судови морали да воде надзор над страним трговцима који долазе у варош и да контролишу уредност њихових путних исправа. Чланом 13 Уредбе суду се ставља у надлежност да упућује људе у војску и да их принуди да приликом одласка у војску спреме најнужније ствари. Из података које даје Мита Петровић нахијски судови су се старали и о прикупљању пореза.⁶⁰⁾

Разноврсну вансудску надлежност задржали су ови судови све до краја Првог устанка. Њу можемо пратити кроз сачувани Протокол Шабачког магистрата у којему су регистровани предмети од 1808 до 1812 године. Према тим подацима се да видјети да су магистрати вршили истовремено и административно-управну, дјелимично и полициску, па штавише једним дијелом и војну функцију. Поред свега тога магистрати су се старали и о неким привредним питањима на територији своје нахије. Неколико података из Протокола доказују да су магистрати потврђивали оборкнезове, кнезове и кметове. Такви подаци односе се напр. на кнеза Лазара Аврамовића из Затрке (број 294), на кнеза Павла Станковића (број 304) и на Лазара Теодоровића, који је постављен и потврђен за полициског „кварталмајстора“ у Шапцу (број 367).⁶¹⁾

Овај магистрат је имао дужност да се стара и за чување границе од непријатеља, па је у том правцу издавао потребне наредбе и одређивао војничке пограничне страже (бројеви: 61, 62 и 64). Подаци показују да је магистрат издавао и наредбе полициског карактера (бројеви: 461, 467, 462), које су се односиле на регулисање преласка границе и односа са иностраним грађанима, у првом реду трговцима. У том погледу магистрату је стајала у дужност и контрола над страним трговцима, прегледање и контролисање њихових путних исправа и давање пасоша својим грађанима. У циљу одржавања унутрашњег реда и сигурности, магистрати су, заједно с војним органима, организовали и припремали хватање хајдука (одметника државне власти); штавише су им у том погледу била дата шира овлашћења, тј. могли су према хајдуцима поступати од потпуног опрошћења казне (ако се преда на позив суда) до примјене смртне казне. Осим наведених послова, магистрати су још издавали и разна свједочанства и објаве, учествовали у разграничењу сеоских граница, формирању комисије за њихово утврђивање и доносили пресуде. Као посебну дужност магистрата треба нагласити њихово суђење по дисциплинским преступима старјешина.

Осим свих тих наведених административно-управних, војних и политичких дужности, магистрати су се старали о многим

⁶⁰⁾ Мита Петровић, н. д. стр. 98—99.

⁶¹⁾ Предмете наводимо према „стварном прегледу“ који је додат уз наведено издање Протокола Шабачког магистрата.

привредним питањима на територији града и нахије. Из неколико предмета се види да су магистрати утврђивали и објављивали цијене намирницама и алкохолним пићима и да су водили надзор над занатским и трговачким радњама. У случајевима прекршаја магистрати су доносили одлуке о кажњавању. Посебне дужности магистрата биле су вођење послова око подјеле турских добара и старање о прикупљању хране за војску.

Поред свега што смо навели о организованости и разноврсној дјелатности и овлашћењима магистрата, утицај старјешина још увијек је остао видан на све врсте судова. Пред Карађорђем и Правитељствујушчим совјетом стално је остао проблем да ослободe судове од утицаја нахијских старјешина. Зато је и ова Уредба од 1 јануара 1809 године донијела прописе у том смислу: „Суду Ваљевском најприје господар Јаков Ненадовић, пак прочи служитељи народни почитаније да имају“ (чл. 4). Међутим на судове нијесу утицали само војводе и нахијски старјешине него и сам Карађорђе, који је често пресуђивао разне спорове. То наводи Баталака: „И сам је Карађорђе, по кад и кад, мимо Совет такову власт упражњавао, кад год се заборављао да је уговорено и закључено, да се нико у струку судејску не меша“⁵³). Баталака овдје даје податке да се Карађорђе мијешао у „судејску струку“ Совјета. Али нам Карађорђев Дјеловодни протокол потврђује да је Карађорђе често утицао на рјешавање појединих предмета и код нижих судова, па штавише и да је многе спорове лично рјешавао.⁵⁴) „Утицај војвода са Карађорђем на челу, и осталих старешина на судове, није се могао спречити. Њихово стално мешање у судске послове, односно њихово коришћење судова ради заштите својих интереса, било је, са њиховог гледишта, нормално, природно и — неотклоњиво. Зато су биле у суштини наивне и остајале илузорне наредбе Совјета којима се то забрањивало“⁵⁴) Ово питање спречавања утицаја старјешина на судове остало је стални проблем. Карађорђе и Правитељствујушчи совјет доносили су сличне прописе и даље, али узалуд. Тако је позната једно „наставленије“ Карађорђа и Правитељствујушчег совјета кнезу Милисаву Црноречком од 11 јануара 1812 године, у којему се настоји разграничити однос војних старјешина и судова: „Како и свагда што смо вам препоручивали, тако и сад вам тврдо налажемо с магистратом вашим у добром поразумју да будете. Позната су вам и назначена вам дјела службе ваше, сле-

⁵³) Л. А. Баталака, н. д. стр. 361.

⁵⁴) Доказ да је Карађорђе вршио судску функцију налази се у следећим предметима његовог Дјеловодног протокола: 687, 702, 761, 1292, 1049, 614, 616, 686, 929, 623, 735, 738, 830, 658, 626, 640, 1108, 1334, 1446, 645, 759, 1332, 1542, 750, 602, 836, 1589, 1706, 958 (цитирано по Ст. Максимовићу, Суђења у Кнеж. Србији пре писаних закона, из архиве Пожаревачког магистрата, Пожаревац 1898).

⁵⁴) Др Драг. Јанковић, н. д. стр. 38.

дователно у судејске послове нејмате се мешати, но напротив тога надлежни вам у свако време магистрату сваку рукопомоћ чинити и кривце које овај заштите предати. Равно и магистрату се налаже усвојена дела да се не мешају нити војводама у томе сметају, но по пропису својему да се владају“.⁵⁵⁾ Сасвим слично „настављеније“ упућено је и проти Матији Ненадовићу.⁵⁶⁾

Јануара 1811 године донесен је други уставни акт којим су извршене државне реформе. Са реорганизацијом централне државне власти реорганизовано је и судство. Најзначајније одлуке у погледу изградње судова свакако су одлуке о оснивању посебног врховног судског органа — Великог вилајетског суда. Вук Караџић је у свом раду „Правитељствујушчи совјет“, а на основу података које му је касније (1822 год.) давао Младен Миловановић у Крагујевцу, забиљежио четири тачке „Уредбе“ о реорганизацији државног апарата коју су припремали Карађорђе, Младен Миловановић и остали политички приврженици Карађорђеви. Тачка трећа ове Уредбе односи се на Велики суд: „Од дојакосњих совјетника, који су још налазили у совјету, да се начини Велики или народни суд у коме ће предсједник бити попечитељ правосуђа или „велики судија вилајетски“.⁵⁷⁾ Спровођењем ове Уредбе у живот и реорганизацијом централне власти Совјет је претворен у највиши орган извршне власти и са њега, као цјелине, судска врховна функција је пренесена на Велики суд као посебно тијело: „Сад је власт судејска у грађанским и кривичним парницама, са установљењем Великог Суда Народног, састојећег се из председатеља, шест членова и нужног броја канцеларијског персонала, од сада установљеног Совета, одузета“.⁵⁸⁾

Претсједник Великог вилајетског суда био је попечитељ (министар правосуђа). За првог претсједника био је постављен Петар Добрњац⁵⁹⁾, али се он није примио те дужности због политичког супарништва са Карађорђем и његовом политичком струјом, па је мјесто њега био постављен шабачки „совјетник“ Илија Марковић⁶⁰⁾. Велики суд је имао и сталног секретара.

О броју чланова Великог суда (осим претсједника) постоје различити подаци. Баталака, као што се види из претходног цитата, наводи да је осим претсједника у Суду било још шест чланова и одређени број канцелариског особља.⁶¹⁾ На основу Дјеловодног протокола Карађорђевог произилази да је Велики суд

⁵⁵⁾ Ст. Новаковић, н. д. стр. 129—130.

⁵⁶⁾ Прота Матија, Мемоари, издање 1867, стр. 320.

⁵⁷⁾ Вук Стефановић Караџић, н. д. стр. 95.

⁵⁸⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 685.

⁵⁹⁾ Ст. Новаковић, н. д. стр. 103.

⁶⁰⁾ Вук Ст. Караџић, н. д. стр. 100

⁶¹⁾ Л. А. Баталака, н. д. стр. 865:

био састављен од претсједника, три члана и секретара.⁶³⁾ Према подацима Вука Караџића Велики суд је био састављен „од дојакошњих совјетника, који су се још налазили у совјету“.⁶⁴⁾ Баталака наводи поименични састав Великог суда: „... за членове Великог Суда Народног, под председатељством попечитеља правосудија, за членове овог Великог Суда Народног опредељени су били из депутата нахијских: Илија Марковић, Павле Поповић, Јанко Ђурђевић, Велисав Станојловић, Аврам Лукић и Милутин Васић. А за секретара, сад у самом почетку, постављен је био у овај суд Гаја Николајевић... Доцније, кад су се дела овог суда мало по мало приумложавати почела, придодан му је јошт један секретар, по имену и презимену Јован Ранчић... и јошт један писар, од ђака из Велике школе, у лицу Радована Даланчевића“.⁶⁵⁾

Послије реорганизације, извршене на основу уставног акта од 1 јануара 1811 године, и даље су се задржали сеоски судови и магистрати па је организација судова била састављена од следећих судских институција: сеоских судова, магистрата и Великог вилаетског суда као врховне судске инстанције.⁶⁶⁾ Магистрати су постали редовни судови и за вароши и за нахије, што значи да су тиме били укинута нахијски судови.

Унутрашњи састав магистрата последије ових реформи остао је исти као и раније. Магистрати су били састављени од три члана (претсједника и два судије) и судског писара. Али се унеколико измијенио начин постављања судија. Чланове магистрата одређивали су војни старјешине и последије тога достављали предлог на потврђивање Совјету. Баталака даје о томе непосредне податке, па ћемо их навести: „Судови нахијски, или као што су тада називани: „Магистрати“ што се тиче њиховог внутарњег устројства, остали су по досадањему, састојећи се из једног председатеља, два члена и једног писара. Избор ових нахијских судија чињен је, под надзирањем војвода, но слободном вољом нахијских кметова, капетана и буљукбаша, који су сваког човека у главу, у целој нахији знали и, познавали, но по већој части, указани за судију човек надлежним војводом, свагда је за таквог био изабран и одобрен. После оваковог избора судије су ове претстављане биле Совету на одобрење и потврђење...“⁶⁷⁾

Послије реорганизације државне власти приближније је разграничена и надлежност судова. Поред тога, што су, као што

⁶³⁾ Дјеловодни протокол Карађорђа Петровића од 1812 (маја 12) до 1813 (августа 5), издање Друштва Србске Словесности, Београд 1848, у редакцији И. Стојановића.

⁶⁴⁾ Вук Ст. Караџић, н. д. стр. 95.

⁶⁵⁾ Ј. А. Баталака, н. д. стр. 869—870.

⁶⁶⁾ М. Вукићевић, н. д. стр. 326.

⁶⁷⁾ Ј. А. Баталака, н. д. стр. 870.

смо већ напоменули, остали читаво вријеме надлежни и за неке административно-управне, полициске и привредно-финансиске послове, магистрати су према подацима Баталаке били надлежни за рјешавање свих приватно-правних спорова. У кривичним споровима магистратима је била одређена надлежност према врсти кривичног дјела и висини казне. Тако су из надлежности магистрата била изузета кривична дјела убиства и хајдуковања „за које се држало да им казна смрти следовати мора“. Исто тако магистрати нијесу могли судити она кривична дјела која су повлачила тјелесну казну батинања преко 50 удараца или тромјесечни затвор. За сва таква кривична дјела био је надлежан у првостепеној инстанцији Велики суд и њему су се такви предмети „по званичној дужности“ и „с кратким описанијем“ морали достављати.⁸⁷⁾ У свим другим споровима судили су као првостепени судови магистрати, а незадовољне парничне странке могле су „на Велики Суд Народни, лично и усмено апелирати“. Из надлежности редовних судова — и магистрата и Великог суда — биле су изузете политичке и војничке кривице војвода. За њих је био надлежан Совјет.⁸⁸⁾

Постављени чланови магистрата са судским писаром били су обавезни да одлазе у Совјет, гдје су примали упутства о пословању.⁸⁹⁾

Са уставним прописом од 1811 године судство је добило, иако не потпуно изграђен, али далеко сређенији и сталнији систем, који је у пуној мјери служио обезбјеђењу власти Карађорђа и његових политичких приврженика. Послије ових не сретамо више таквих законских или других прописа који су били усмјерени на преуређење судова, па би значило да са њима изведена организација претставља завршну етапу у изградњи судства у Првом српском устанку.

Томица Никчевић

⁸⁷⁾ Исто, стр. 866.

⁸⁸⁾ Исто, стр. 869.

⁸⁹⁾ Вук Ст. Караџић, н. д. стр. 103.